

Wpływ uwarunkowań historycznych na regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce

Stanisław Krasowicz
IUNG-PIB Puławy, 2013

Instytut Uprawy
Nawożenia i Gleboznawstwa

PRIORYTETY POLSKIEGO ROLNICTWA /wg IUNG-PIB/

- zrównoważony rozwój
- poprawa konkurencyjności
- wzrost innowacyjności
- wdrażanie postępu technologicznego
- poprawa efektywności transferu wyników badań naukowych do praktyki rolniczej
- regionalizacja polityki wsparcia i działalności doradczej.

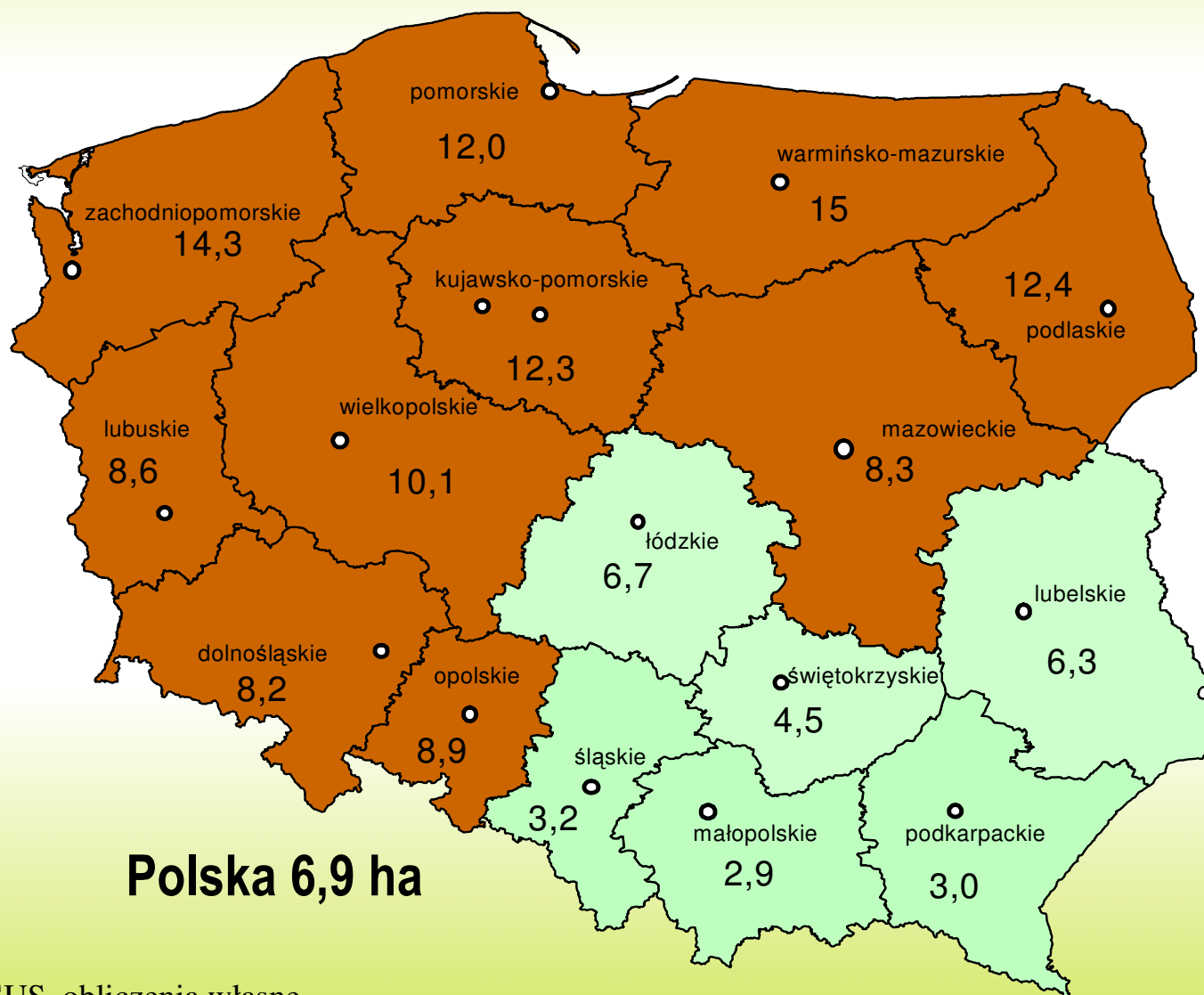
O konkurencyjności polskiego rolnictwa m.in.
decyduje jego zróżnicowanie regionalne,
które jest pochodną warunków przyrodniczych
i organizacyjno-ekonomicznych
oraz uwarunkowań historycznych.

Regionalne zróżnicowanie uwarunkowań polskiego rolnictwa

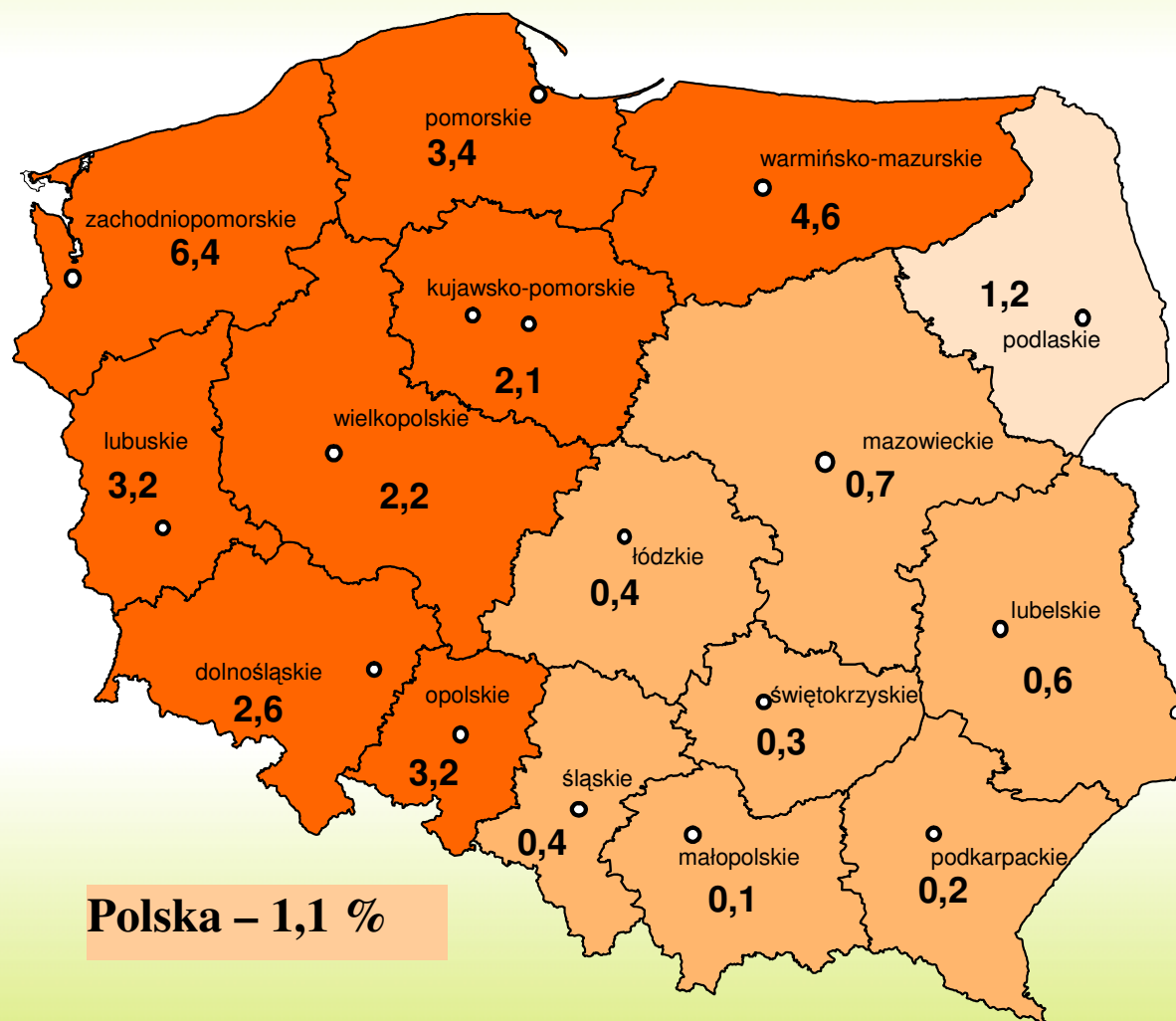
Województwo	Wskaźnik wrpp (pkt)	Średnia pow. gosp. ind. (ha)	Udział gosp. powyżej 16 ESU (%)	Udział pracujących w roln. indyw. w og. liczbie prac. w Polsce (%) 2009	Nawożenie mineralne (kg NPK·ha ⁻¹ UR)		Udział gleb b. kwaśnych i kwaśnych (%)	Zużycie nawozów wapniowych CaO (kg·ha ⁻¹ UR)
					2008-2009	2010		
Dolnośląskie	74,9	10,2	4,0	6,8	174,5	149,6	48,7	70,4
Kujawsko-pomorskie	71,0	12,8	12,4	14,5	184,1	157,3	32,6	47,9
Lubelskie	74,1	6,7	1,9	27,7	113,9	108,2	50,9	26,9
Lubuskie	62,3	11,3	4,4	5,9	140,1	106,1	46,7	37,8
Łódzkie	61,9	6,9	3,1	11,9	133,2	125,5	68,7	29,3
Małopolskie	69,3	3,3	0,4	15,7	69,0	62,6	61,7	11,7
Mazowieckie	59,9	7,6	4,9	11,3	107,3	102,2	62,6	22,8
Opolskie	81,6	10,6	6,5	9,2	192,8	184,3	32,7	102,8
Podkarpackie	70,4	3,6	0,4	21,5	64,7	68,4	66,3	15,0
Podlaskie	55,0	11,7	7,8	26,3	95,0	108,1	67,2	14,2
Pomorskie	66,2	13,4	7,7	6,5	133,8	134,8	53,7	57,2
Śląskie	64,2	4,6	1,5	2,1	116,3	114,8	53,1	36,2
Świętokrzyskie	69,3	5,0	1,0	22,0	98,5	88,7	42,0	9,5
Warmińsko-mazurskie	66,0	17,7	10,3	10,9	130,4	111,8	59,0	39,8
Wielkopolskie	64,8	11,2	12,1	14,8	165,1	152,0	42,1	45,3
Zachodniopomorskie	67,5	17,8	6,4	5,0	135,8	134,4	49,7	65,9
Polska	66,6	7,8	4,1	12,5	129,4	121,7	51,0	38,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

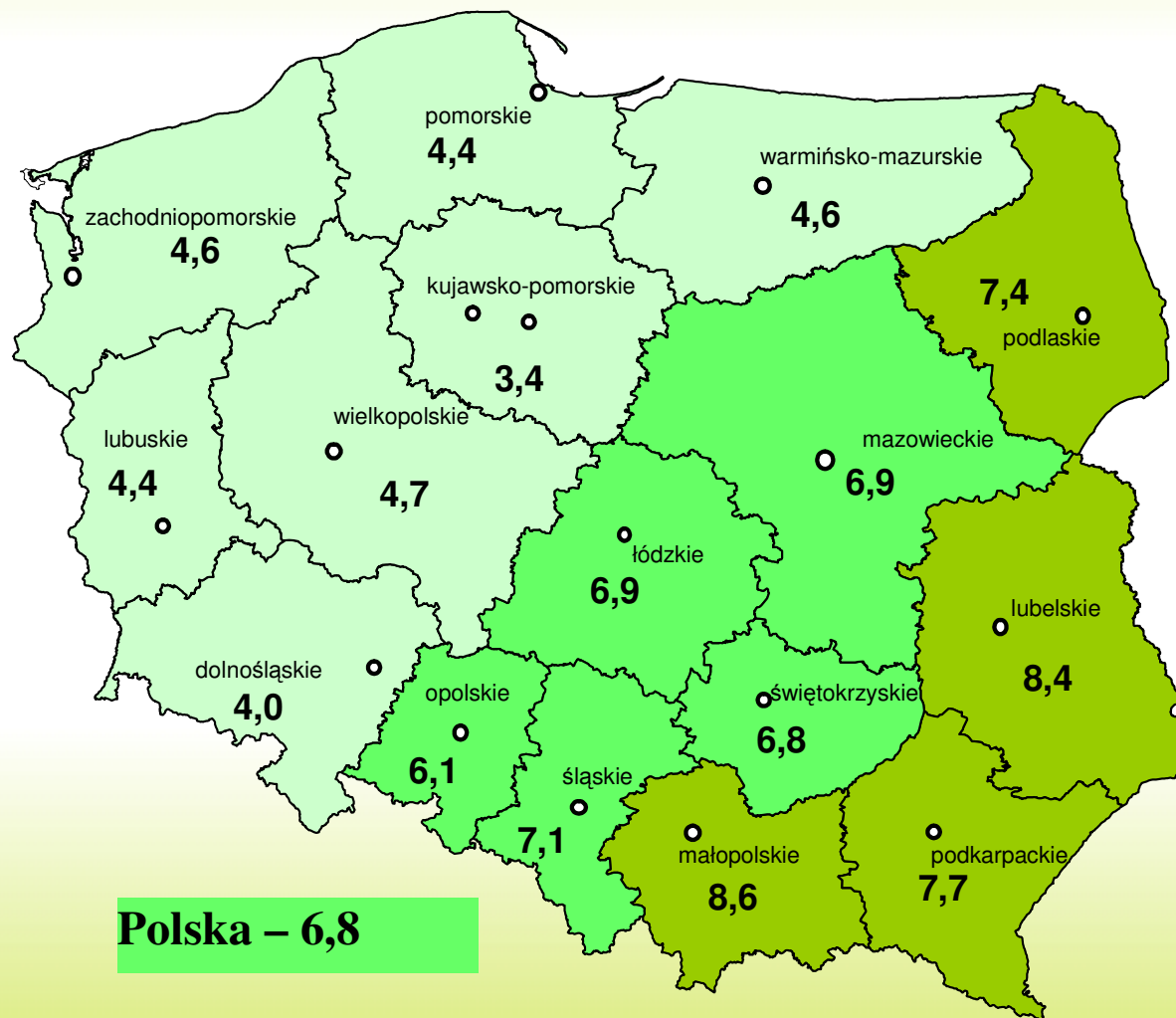
Średnia powierzchnia ogólna gospodarstwa indywidualnego w ha w 2010 r.

Udział gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha UR w ogólnej liczbie gospodarstw wg województw (2010)

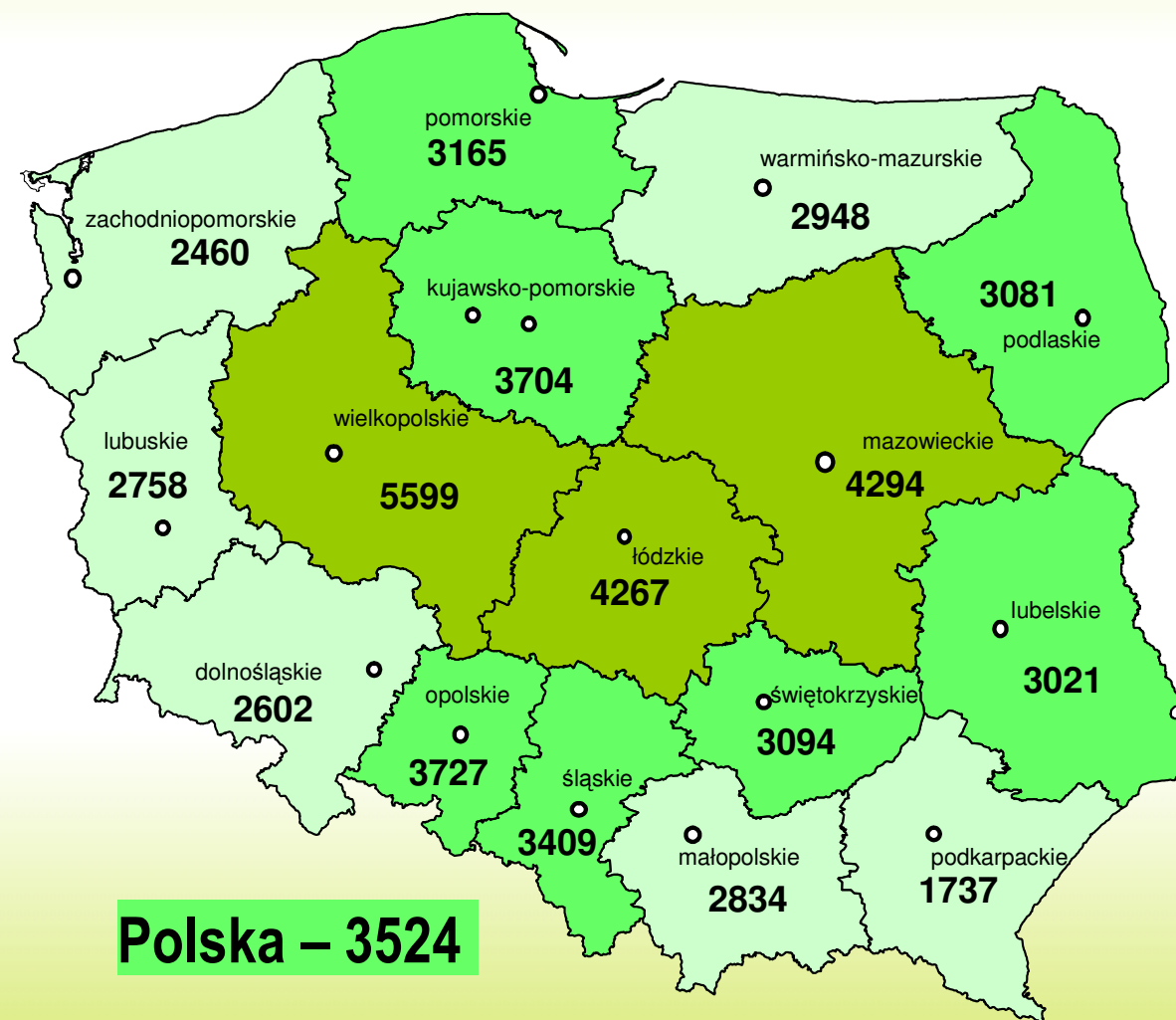

Średnia liczba działek w gospodarstwach wg województw

Towarowa produkcja rolnicza na 1 ha UR w 2010 r. [zł]

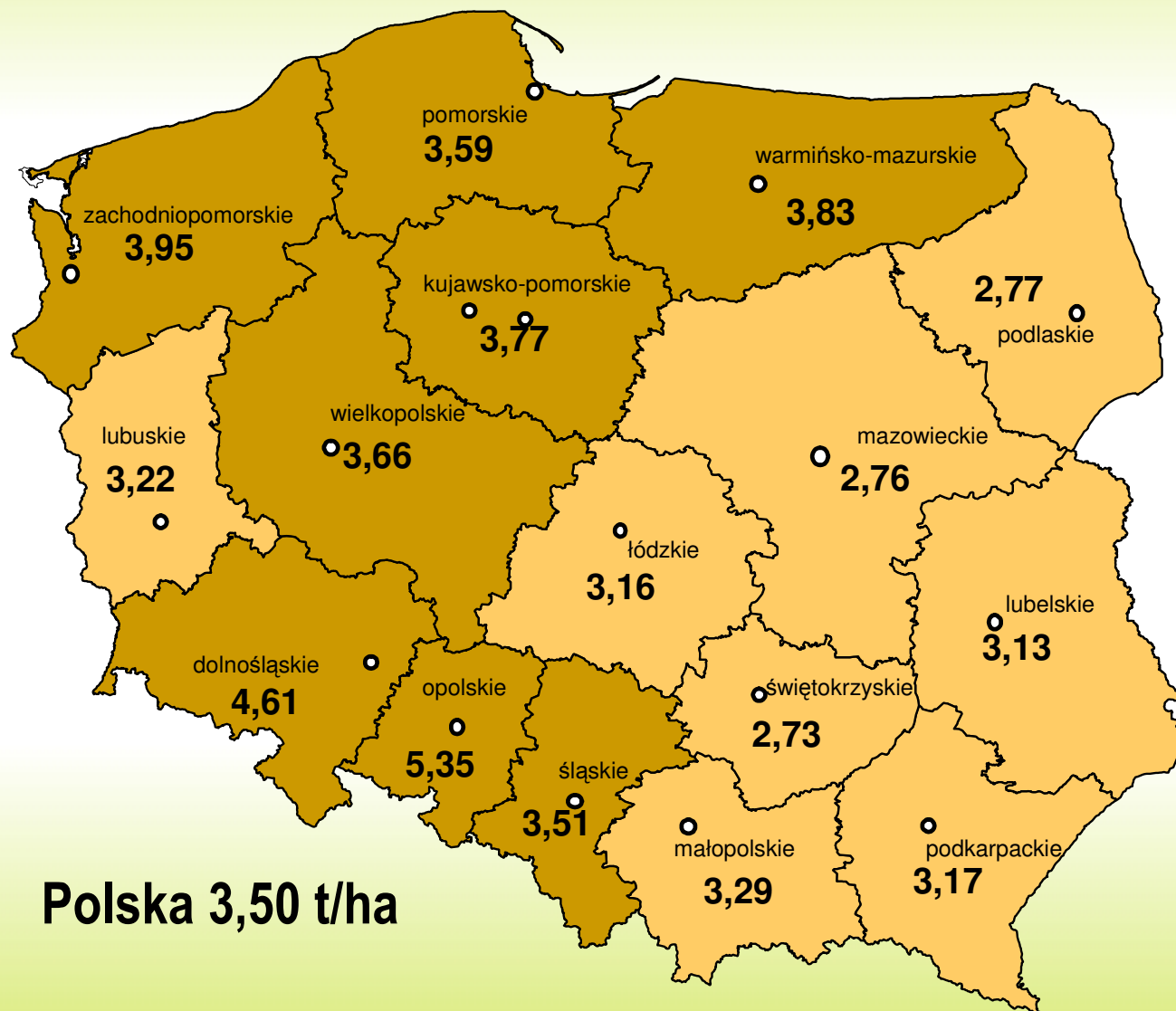
(ceny stałe 2009 r.)

PRODUKCJA ROŚLINNA

- podstawowy dział polskiego rolnictwa
- 53% wartości globalnej produkcji rolniczej (2010)
- 44% wartości produkcji towarowej
- kryterium oceny poziomu rolnictwa i kultury rolnej
- odzwierciedlenie warunków klimatyczno-glebowych i ekonomiczno-organizacyjnych kraju
- miara wykorzystania potencjału rolniczej przestrzeni produkcyjnej
- Czynniki decydujący o konkurencyjności polskiego rolnictwa.

Średnie plony zbóż w t·ha⁻¹ w latach 2010-2011

TEZA GŁÓWNA

1. Istniejące obecnie zróżnicowanie regionalne produkcji rolniczej wiąże się z uwarunkowaniami historycznymi.
2. Uwarunkowania historyczne współdecydują nadal o wykorzystaniu potencjału rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce – poziomie uzyskiwanych plonów oraz efektów ekonomicznych gospodarowania i powinny być uwzględniane w działalności doradczej.

MATERIAŁ I ZAKRES OPRACOWANIA

1. Dane statystyczne:

- okres zaborów: brak danych, fragmentaryczność, niejednolity układ
- okres II Rzeczypospolitej – GUS
- lata 1950-2010 – GUS

2. Literatura z dziedziny historii gospodarczej:

- więcej informacji od roku 1864

3. Uproszczona charakterystyka produkcji roślinnej na ziemiach państwa polskiego w obecnych granicach.

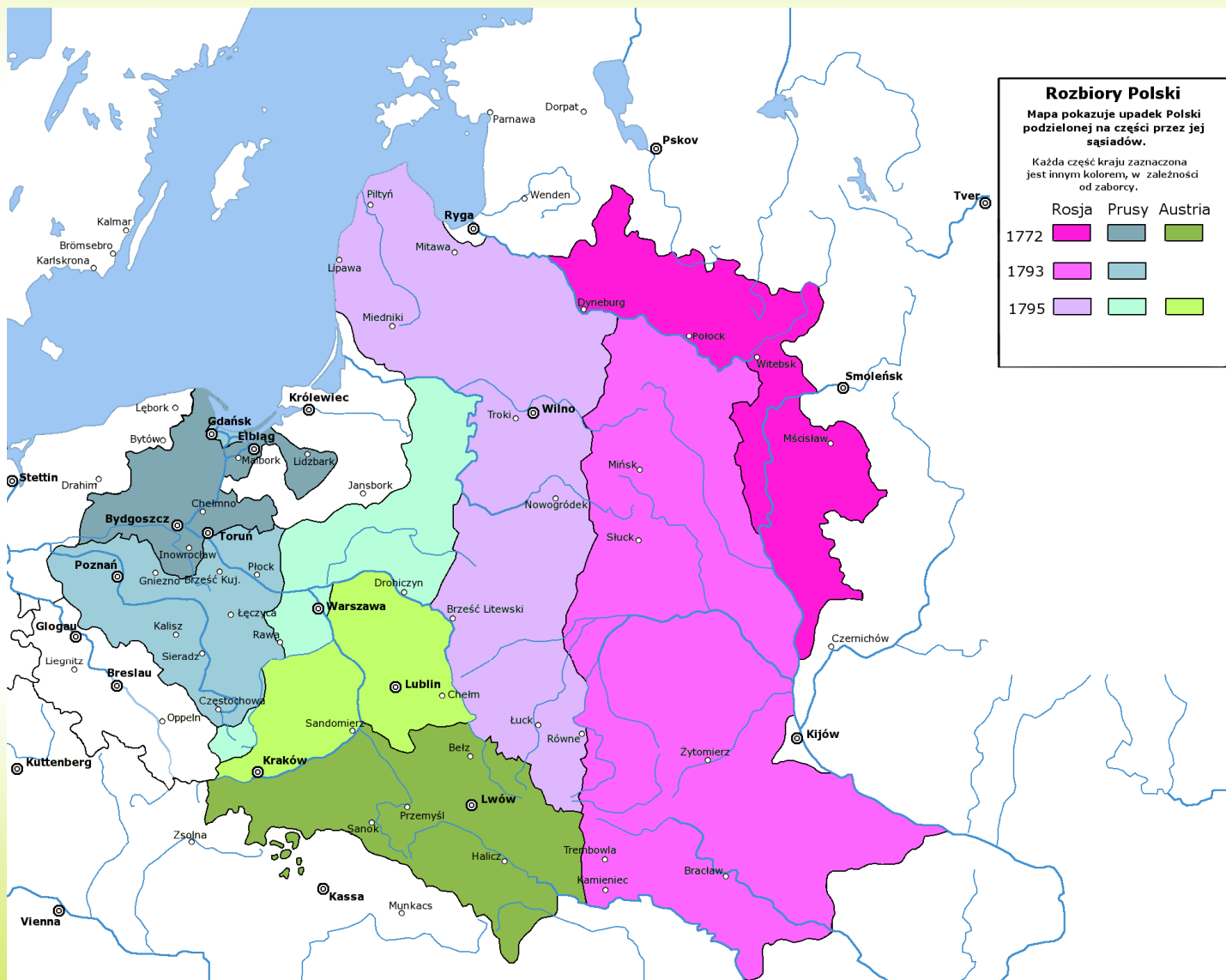
4. Trudność oceny wpływu nauk rolniczych na poziom i strukturę produkcji roślinnej w Polsce.

5. Opracowania IUNG-PIB (m.in. Fotyma M., Krasowicz S., 2008)

GŁÓWNE UWARUNKOWANIA

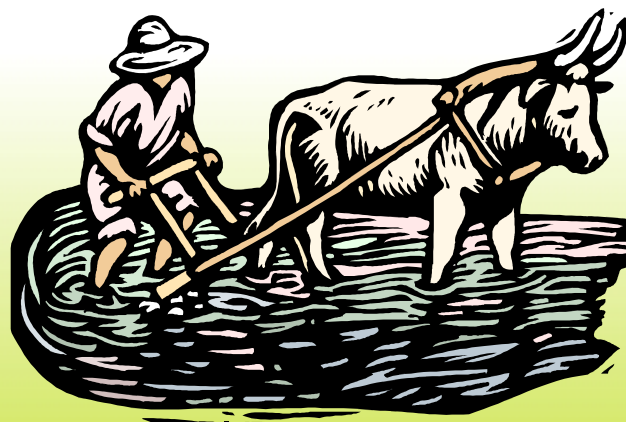
1. Rozerwanie ogólnopolskiego rynku rolnego, który zaczynał się tworzyć w czasach St. A. Poniatowskiego.
2. Rozwój „nowego rolnictwa”:
 - wzory z krajów Europy Zachodniej
 - działalność ks. K. Kluka i D. Chłapowskiego, upowszechnianie wzorów i doświadczeń przodujących gospodarstw.
3. Próby oczynszowania chłopów – II połowa XVIII w.
4. Rozwój rolnictwa na ziemiach polskich w ramach trzech odrębnych organizmów krajów zaborczych.
5. Tendencja wspólna zaborców osiągnięcie z zabranych ziem jak największych korzyści.

Polska w okresie rozbiorów 1772 - 1795

Użytkowanie ziemi

Główne formy użytkowania ziemi	Powierzchnia w %					
	Królestwo Polskie		Zabór austriacki		Zabór pruski	
	1863	1909	1868	1899	1878	1913
I. Użytki rolne w pow. ogólnej	68,1	75,0	68,8	70,4	70,3	68,3
- grunty orne	51,5	56,3	49,0	51,2	54,9	55,6
- użytki zielone	14,4	14,8	19,8	18,4	15,1	12,0
II. Lasy	23,1	22,4	26,2	25,8	23,4	24,1
III. Pozostałe	8,8	7,0	5,0	3,8	6,3	7,6

PRODUKCJA ROŚLINNA NA ZIEMIACH POLSKICH POD ZABORAMI

1. Podobieństwa w strukturze użytkowania ziemi i kierunkach jej przemian.
2. Występowanie różnic w produkcji roślinnej w ramach poszczególnych zaborów.

**Królestwo Polskie – koniec XIX w.
płodozmiany stosowało tylko 10% gospodarstw,
a 40% wprowadziło trójpolówkę ulepszoną.**

3. Zróżnicowanie zainteresowania uprawą różnych roślin ze strony gospodarstw wielkoobszarowych i chłopskich (ziemniak, burak cukrowy, rzepak, chmiel, tytoń).

ZABÓR PRUSKI

1. Poziom kultury rolnej wzrastał poczynając od II połowy XIX wieku.
2. Dobre, racjonalne i efektywne gospodarowanie jako przeciwstawienie germanizacji.
3. Północno-wschodnie tereny Niemiec – spichlerz zbożowy Cesarstwa.
4. Działalność postępowych rolników i towarzystw rolniczych.

POZYTYWNY WPŁYW UWŁASZCZENIA CHŁOPÓW NA ROZWÓJ I INTENSYFIKACJĘ PRODUKCJI ROŚLINNEJ

1. Przejście z uprawy 4 zbóż na zwiększoną uprawę okopowych, oleistych i pastewnych.
2. Królestwo Polskie – 50 lat od uwłaszczenia,
 - 2x wzrost globalnej produkcji zbóż,
 - 7x ziemniaków,
 - 8x buraka cukrowego
3. Zróżnicowanie okresu uwłaszczenia chłopów wg zaborów:
 - pruski początek XIX w.
 - austriacki – 1848-1850
 - rosyjski - 1864

Udział 6 głównych roślin w strukturze zasiewów

Zabory	Łączny udział żyta, owsa, ziemniaka, pszenicy, jęczmienia i koniczyny w strukturze zasiewów w %	
	Lata 80-te XIX w.	1913
Rosyjski	87	89
Austriacki	89	91
Pruski	81	85

Źródło: Bielecka

NAWOŻENIE

1. II połowa XIX w. – obornik, niewielka rola nawozów zielonych.
2. Rozwój zużycia nawozów sztucznych w latach 1905-1914.

1913/1914	Zużycie w masie towarowej (kg/ha)
Zabór pruski	360
Królestwo Kongresowe	45
Galicja	42
Pozostałe woj. wschodnie	6
Ogółem ziemie polskie	85

3. Gospodarstwa chłopskie zużycie około 30% puli nawozowej.

LATA 1913 - 1914

Zachodnia część ziem polskich:

- zużycie nawozów sztucznych należało do najwyższych w Europie.
- relatywnie wysokie plony z ha.

Galicja

- 1911 r. – plony zbóż 10 dt z ha.

Belgia, Holandia, Niemcy

- 18-29 dt z ha.

Plony zbóż i ziemniaków na ziemiach polskich przed I wojną światową (średnie z 5 lat)

Ziemniopłaty	Plony w dt z ha				
	poznańskie	zabór rosyjski		zabór austriacki	średnio wszystkie ziemie polskie
		woj. centralne	woj. wschodnie		
Pszenica	20,8	12,3	9,8	11,7	12,4
Żyto	17,2	10,5	7,8	11,2	11,2
Owies	18,1	9,5	8,0	10,7	10,2
Jęczmień	20,2	11,7	8,0	11,2	11,8
Ziemniaki	144,3	94,4	67,4	111,3	103,0

Źródło: Landau Z., Tomaszewski J.: Zarys historii gospodarczej Polski 1918-1939

NAWOŻENIE

Okres I wojny - nie stosowano nawozów sztucznych

1922 r. - 10% zużycia przedwojennego

1923 r. - 20-25% zużycia przedwojennego

Zużycie na 1 ha gruntów ornych:

- woj. zachodnie – 72 kg
- woj. centralne – 11 kg

NAWOŻENIE

Nawozy stosowane głównie przez folwarki
i rolników z woj. zachodnich

1928/29 woj. zachodnie

- 14,6% ogólnego areału GO
- 45% całej puli nawozowej
- 92 kg/ha GO (w masie towarowej)

folwarki ok. 200 kg/ha GO

gosp. chłopskie 53 kg/ha GO

PRODUKCJA ROŚLINNA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

1. Integracja rolnictwa różnych zaborów.
2. Pogorszenie dla części rolnictwa warunków ekonomicznych:
 - rolnictwo Wielkopolski i Pomorza,
 - kilkakrotne zmniejszenie eksportu z tych regionów do Niemiec.
3. Wyrównywanie różnic poziomu produkcji roślinnej między różnymi częściami Polski.

„ale nie było to równanie do wyższego”

OKRES MIĘDZYWOJENNY

Plony 4 zbóż z ha

- wyższe w gospodarstwach wielkoobszarowych niż chłopskich

/Mieszczankowski/

1929–33 – 28,7%

1933–38 – 22,7%

PRZYCZYNY WYŻSZYCH O 40% PLONÓW W MAJĄTKACH OBSZARNICZYCH /wg J. Kozakiewicza/

- nieco lepsze gleby,
- wyższa kultura rolna,
- wyższa wiedza fachowa kierowników folwarków,
- lepsze wyposażenie w maszyny i narzędzia,
- stosowanie lepszego materiału siewnego,
- wyższe nawożenie.

Na wschodzie Polski (woj. białostockie, tarnopolskie)
różnice mniejsze 9-10%

WIĘKSZA KONCENTRACJA „UPRAW DOCHODOWYCH” W FOLWARKACH

1. Burak cukrowy.

Lata 20-te XX w.

70% ogólnej pow. uprawy
buraka cukrowego

1929

- 68,2%

1933

- 82,8%

1938

- 62,7%

2. Rzepak.

Udział folwarków:

1929 r.

- 47,7%

1938 r.

- 62,7%

3. Rośliny przemysłowe, w tym chmiel, domeną gospodarstw wielkoobszarowych.

POCZĄTEK XX WIEKU

- Wzrost udziału chłopów w rozwijaniu rynku wewnętrznego m.in. w zakresie produktów roślinnych.
- Otwarcie rynków zagranicznych przed produkcją folwarczną:
 - większa skala,
 - większa jednorodność produktów.
- Udział chłopów we władaniu ziemią w Królestwie Polskim (w %):

1859	-	38,1
1877	-	41,6
1904	-	48,7

OKRES MIĘDZYWOJENNY

1. Produkcja 6 głównych ziemiopłodów
 - stan przedwojenny w 1925 r.
 - tendencja wzrostu

$$\frac{1938}{1913} - \mathbf{122,1\%}$$

Ludność – przyrost o 4,5 mln osób

$$\frac{1938}{1921} - \mathbf{118,8\%}$$

2. Wzrost produkcji roślinnej podstawą rozszerzania produkcji zwierzęcej.

LUDNOŚĆ WIEJSKA W % LUDNOŚCI POLSKI:

1921 – 75

1939 – ok. 70

Lata 20-te XX w.

Ludność utrzymująca się z rolnictwa 63%

Ludność rolnicza 80% zawodowo czynnej ludności wiejskiej

Powierzchnia i udział głównych ziemiopłodów w strukturze zasiewów (przeciętne roczne) w okresie międzywojennym

Lata	Ogółem	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniak	Buraki cukrowe
1909-13 tys. ha		1353	5087	1265	2749	2404	168
1924-28 tys. ha	15767	1307	5552	1118	1978	2423	195
%	100,0	8,3	35,2	7,1	12,5	15,4	1,2
1929-33 tys. ha	16809	1662	5777	1228	2193	2696	158
%	100,0	9,9	34,4	7,3	13,0	16,0	0,9
1934-38 tys. ha	17328	1738	5774	1199	2250	2899	130
%	100,0	10,0	33,3	6,9	13,0	16,7	0,8

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1939, obliczenia własne

Plony zbóż i ziemniaka w wybranych okresach w dt z ha

Lata	4 zboża*	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniak
1909-13	11,2	12,4	11,2	11,8	10,2	103
1924-28	10,4	11,4	10,0	11,2	10,3	102
1929-33	11,6	11,8	11,4	12,1	11,6	113
1934-38	11,4	11,9	11,2	11,8	11,4	121

*/ średnie ważone

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1939

Zbiory 4 zbóż i ziemniaków w II Rzeczpospolitej w okresach pięcioletnich w mln t

Lata	4 zboża	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniak
1909-13	11,7	1,7	5,7	1,5	2,8	24,8
1924-28	10,3	1,5	5,5	1,3	2,0	24,6
1929-33	12,6	2,0	6,6	1,5	2,5	30,4
1934-38	12,5	2,1	6,5	1,4	2,5	35,0

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1939

Pogłowie zwierząt gospodarskich w Polsce w latach 1929-1936

Wyszczególnienie	Lata		
	1929	1932	1936
	w tys. sztuk		
Bydło	9057	9461	10198
w tym krowy	5969	6573	6772
Trzoda chlewna	4829	5844	7059
Konie	4047	3940	3824
Owce	.	2488	3024

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny GUS 1937

Powierzchnia UR w 1931 r. – 25,6 mln ha

Produkcja mleka w Polsce w latach 1930-1936

Lata	W kg od 1 sztuki*
1930/31	3022
1931/32	2967
1932/33	3041
1933/34	3171
1934/35	3156
1935/36	3172

* - dot. krów objętych kontrolą mleczności

SKUTKI II WOJNY ŚWIATOWEJ DLA POLSKIEGO ROLNICTWA

— odłogi	ok. 7,5 mln ha UR
— pogłowie zwierząt w stosunku do stanu przedwojennego w %	
bydło	30
trzoda chlewna	25
owce	25
konie	50

Źródło: W. Stola, R. Szczęsny: „Geografia rolnictwa Polski” 1982

Spadek plonów w wyniku wojny i okupacji

Wyszczególnienie	W dt z ha	
	średnio 1934-1938	1946
Pszenica	12,4	8,8
Żyto	11,7	9,0
Ziemniak	125,0	112,0
Burak cukrowy	221,0	176,0

Źródło: Mańkowski Z.: Wieś polska i chłopi w latach 1939-1945

Plony podstawowych ziemiopłodów w Polsce w dt z ha

Lata	Zboża	Pszenica	Żyto	Ziemniak	Burak cukrowy	Siano łąkowe
1950	12,6	12,8	12,8	138	222	25,8
1960	16,1	16,9	15,4	132	256	34,8
1970	19,5	23,2	15,9	184	312	52,8
1980	23,4	26,0	21,6	113	221	50,0
1990	32,8	39,6	26,1	198	380	59,6
2000	25,3	32,3	18,8	194	394	39,0
2001	30,6	35,3	24,3	162	358	45,8
2002	32,4	38,5	24,6	193	443	43,3
2003	28,7	34,0	21,4	179	410	37,8
2004	35,4	42,8	27,6	196	428	45,8
2005	32,3	39,5	24,1	176	416	42,9
2010	35,6	43,9	26,8	211	483	49,0
2011	34,3	41,3	24,0	232	574	50,5

Zwierzęta gospodarskie w Polsce w latach 1947-2011 w tys. sztuk

Lata	Bydło		Trzoda chlewna	Owce	Konie
	ogółem	w tym krowy			
1947	4746	3079	4700	983	2016
1950	7200	4850	9350	2199	2800
1960	8695	5885	12615	3662	2805
1970	10844	6082	13446	3199	2585
1980	12649	5956	21326	4207	1780
1990	10049	4919	19464	4159	941
2000	6083	3098	17122	362	550
2005	5483	2795	18112	316	312
2010	5724	2656	14865	258	291
2011	5762	2626	13509	251	254

Uproszczona charakterystyka rolnictwa w Polsce w XX w. z uwzględnieniem etapów (fal) rozwoju według Tofflera

Etapy (fale) rozwoju	Ważniejsze cechy charakterystyczne sfer		
	technosfera	socjosfera	infosfera
Agrarny do 1950	Technologie pracochłonne z wykorzystaniem żywej siły pociągowej, niska intensywność produkcji, głód ziemi, dominacja rolnictwa naturalnego – produkcja na samozaopatrzenie, niski stopień przetworzenia produktów rolniczych	Wysoki udział ludności rolniczej i wiejskiej, przeludnienie agrarne , wielopokoleniowość rodzin rolniczych, silne więzy rodzinne, szacunek dla tradycji	Słabo rozwinięta, duża rola tradycji i przekazu ustnego , tendencje do wzrostu znaczenia informacji (nauka, doradztwo), wiadomości nabywane za pośrednictwem radia i prasy

Źródło: Fotyma, Krasowicz (2007: 98)

Uproszczona charakterystyka rolnictwa w Polsce w XX w. z uwzględnieniem etapów (fal) rozwoju według Tofflera

Etapy (fale) rozwoju	Ważniejsze cechy charakterystyczne sfer		
	technosfera	socjosfera	infosfera
Industrialny 1950 - 1989	Substytucja siły żywej przez mechaniczną, wzrost intensywności produkcji (nawozy, środki ochrony roślin), preferencje dla sektora uspołecznionego , zmniejszenie zasobów ziemi, ekonomia niedoboru, maksymalizacja produkcji jako priorytet w rolnictwie	Migracja ludności wiejskiej do miasta, awans społeczny, selekcja negatywna pracujących w rolnictwie , rosące zainteresowanie zdobywaniem wykształcenia, dysparytet dochodów , stopniowe rozluźnianie więzi rodzinnych, zmiana modelu rodziny, odchodzenie od wielu tradycji	Stopniowy, zróżnicowany rozwój (telewizja, prasa), rozszerzenie zakresu doradztwa, głównie technologicznego , niski poziom wiedzy i świadomości ekologicznej

Źródło: Fotyma, Krasowicz (2007)

Uproszczona charakterystyka rolnictwa w Polsce w XX w. z uwzględnieniem etapów (fal) rozwoju według Tofflera

Etapy (fale) rozwoju	Ważniejsze cechy charakterystyczne sfer		
	technosfera	socjosfera	infosfera
Post-industrialny po 1989	Zmiana priorytetów gospodarowania (zamiast maksymalizacji optymalizacja), rozwój zrównoważony , ekstensyfikacja produkcji, stabilizacja plonów, zmniejszenie pogłowia bydła i owiec , uproszczenia w produkcji roślinnej , nadmiar produkcji, wyłączenie gruntów z produkcji, zainteresowanie różnymi systemami gospodarowania	Znaczący spadek zatrudnienia w rolnictwie (także istnienie bezrobocia), relatywnie niższy poziom wykształcenia i mobilności ludności wiejskiej, przyspieszenie wymiany pokoleń w rolnictwie, duże znaczenie wsparcia socjalnego , a w ostatnich latach dopłat , poszukiwanie pracy za granicą, próby wykorzystania wielofunkcyjności obszarów wiejskich, wzrost świadomości ekologicznej , troska o bezpieczeństwo żywnościowe	Intensywny rozwój informacji (komputery, następnie internet, telefonia komórkowa, telewizja), malejące znaczenie przekazu ustnego, ewolucja doradztwa rolniczego od technologicznego do ekonomiczno-organizacyjnego

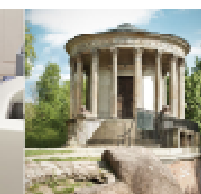
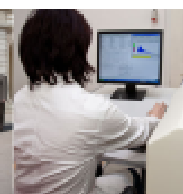
WNIOSKI

1. Produkcja rolnicza na ziemiach polskich w XIX i XX wieku była zróżnicowana regionalnie i kształtowała się pod wpływem uwarunkowań historycznych i przemian społeczno- politycznych (ustrojowych).
2. Uwarunkowania historyczne współdecydują również o istniejącym obecnie zróżnicowaniu poziomu kultury rolnej i wykorzystaniu potencjału rolniczej przestrzeni produkcyjnej, ocenianego przez pryzmat produkcji roślinnej.
3. Stan aktualny, istniejące zróżnicowanie regionalne i perspektywiczne zmiany produkcji rolniczej w Polsce są wyznacznikiem zadań dla nauki rolniczej i doradztwa.

Wpływ uwarunkowań historycznych na regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce

**DZIĘKUJĘ ZA
UWAGĘ**

Stanisław Krasowicz
IUNG-PIB Puławy, 2013

Instytut Uprawy
Nawożenia i Gleboznawstwa

Polska w okresie rozbiorów 1772 - 1795

